

Tomaszewski, Jerzy

"Hodža versus Beneš. Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války", Jan Kuklík, Jan Němeček, Praha 1999 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 91/1, 136-137

2000

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Jan K u k l í k, Jan N ě m e ě k, *Hodža versus Beneš. Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*, Univerzita Karlova v Praze Nakladatelství Karolinum, Praha 1999, s. 283.

Zapewne każda emigracja polityczna dzieli się na liczne frakcje, rywalizujące między sobą, a nawet walczące zawzięcie z pobudek ideowych, strategicznych, taktycznych, a także — nie na ostatnim miejscu — personalnych. Również emigracja czechosłowacka (czy też może lepiej: czeska i słowacka) podczas drugiej wojny światowej nie była wolna od tych przywar. W historiografii spory te przystąpiła postać Edvarda Beneša, wokół którego polityki toczą się od lat zacięte dyskusje, nie bez współczesnych odniesień. To prawda, że w ostatnich latach ukazywały się (zwłaszcza na Słowacji) artykuły i — nieliczne — książki analizujące działalność innego wybitnego polityka, przez pewien czas premiera Czechosłowacji, Milana Hodży, lecz wiele jeszcze pozostało do zrobienia, by wyjaśnić istotę konfliktu między nim a Benešem.

Zadania tego podjęli się dwaj młodzi historycy z Instytutu Historii Akademii Nauk Republiki Czeskiej, znani już z wcześniejszych publikacji dotyczących czechosłowackiego zagranicznego ruchu oporu podczas drugiej wojny światowej. Tytuł książki sugeruje, że zamiarem autorów było ukazanie przede wszystkim działalności Hodży, choć w związku z jego konfliktem z Benešem. Oczywiście ujęcie takie musiało zakładać także analizę działań Beneša, jakkolwiek są one stosunkowo lepiej znane z dawniejszych studiów. W praktyce w niejednym fragmencie książki Beneš przysłania swoją osobą postać Hodży. W pewnej mierze było to nieuniknione, gdyż działalność Beneša jest w źródłach znacznie lepiej udokumentowana choćby tylko z tego względu, że zyskał on dominującą pozycję w czechosłowackiej emigracji politycznej. Autorzy, pomimo sumiennych kwerend, nie zdołali natomiast ustalić wielu szczegółów działalności Hodży, a pewne okresy jego biografii pozostają niemal nieznane. Dość prawdopodobne jest, że ważną przyczyną stał się stan zdrowia tego polityka, liczne choroby, które zmuszały go do przejściowego wycofywania się z działalności politycznej, a wreszcie spowodowały śmierć, zanim doznał wyzwolenia Czechosłowacji.

Książka dzieli się na pięć rozdziałów. Pierwszy z nich poświęcony jest analizie źródeł oraz literatury odnoszącej się do tematu. Autorzy wykorzystali przede wszystkim archiwa czeskie i słowackie, a także zbiory Hoover Institution, gdzie znajdują się cenne kolekcje pozostawione przez polityków czeskich i słowackich oraz dokumenty polskiego rządu emigracyjnego. Uzupełnieniem były dokumenty z Public Record Office (nie przeprowadzili jednak kwerendy w zbiorach polskich znajdujących się w Londynie) oraz prywatna kolekcja Stanisława Bertona w Australii. Oprócz tego bibliografia wymienia liczne zbiory źródeł publikowanych oraz literaturę.

Konstrukcja następných rozdziałów jest chronologiczna, a cezurami są etapy działalności Hodży: wyjazd z kraju do Francji i Szwajcarii (na leczenie) w końcu grudnia 1938 r. i początek emigracji politycznej, opozycyjna działalność we Francji (skąd kilkakrotnie udawał się do Londynu na rozmowy polityczne, zwłaszcza z Benešem), emigracja w Anglii i nieudane próby współpracy obu polityków, a wreszcie wyjazd do USA w końcu października 1941 r. i zaostrzenie konfliktu; tam Hodža zmarł 27 czerwca 1944.

Autorzy bardzo starannie ukazują i dokumentują kolejne etapy rywalizacji obu polityków na tle konfliktów politycznych i personalnych dzielących emigrantów, rozpatrują szczegóły bojów, w których z obu stron wykorzystywano metody nie zawsze całkiem przyzwoite (rozwinęte i „udoskonalone” dopiero przez współczesnych polityków polskich, czeskich i słowackich), zwracają uwagę także na pewne prywatne szczegóły życia Hodży, wpływające na jego sytuację w życiu politycznym. Cenną pomocą służą w tym dzienniki i wspomnienia, a także prywatna korespondencja (ważnym uzupełnieniem książki jest kolekcja listów wymienionych między Hodżą a Benešem).

Szczegółowość opisu jest istotną zaletą książki, którą doceni każdy historyk, lecz ma ona także drugą stronę. Personalne aspekty konfliktów politycznych oraz rozmaite intrygi zdają się w niejednym miejscu przysłaniać zasadnicze kwestie polityczne. Pobieźna lektura może prowadzić czytelnika do wniosku, że zarówno Hodža, jak Beneš byli niezbyt sympatycznymi intrygantami, posługującymi się szczytnymi hasłami walki o wyzwolenie kraju dla osiągnięcia osobistych celów i uzyskania dominującej pozycji w środowiskach emigracyjnych. Słabością książki jest bowiem nazbyt skrótowe, a może nawet czasem marginesowe traktowanie politycznego podłoża sporu. Zapewne względy prestiżowe i osobiste miały pewne znaczenie, a wzajemne sympatie lub antypatie polityków także wpływały na życie polityczne. Zwróćmy jednak uwagę na istotną okoliczność: zarówno Beneš,

jak Hodža stali się wręcz uosobieniami koncepcji politycznych oraz symbolami odmiennych nurtów politycznych, a zatem ich osobiste ambicje stawały się nierozłączną częścią politycznej rywalizacji o ideowym charakterze. Tak np. autorzy formułują tezę, że Beneš w 1940 r. zmierzał do stworzenia takiej struktury organów emigracyjnych, by zapewnić sobie decydującą w nich pozycję, a to oznaczało w praktyce chęć „unieszkodliwienia” opozycji m.in. przez oferowanie jej przedstawicielom miejsc w tych organach oraz pieniędzy na utrzymanie. Można w tym upatrywać formę przekupstwa, by uzyskać dominację. Lecz czy nie był to przede wszystkim zamiar zapewnienia jedności politycznej emigracji, by uniknąć posługiwania się przez inne państwa jej frakcjami w celach dalekich od programu odbudowy Republiki? W warunkach emigracji brak przecież siły nadrzędnej, zdolnej do rozstrzygnięcia sporów, jaką w demokratycznym państwie stają się wybory do parlamentu.

Sądzę, że ta cenna książka mogłaby wiele zyskać na szerszym przedstawieniu — na samym początku — istoty rozbieżności między Benešem a Hodżą. To prawda, że uważny czytelnik pod koniec lektury zrozumie odmiennosc ich koncepcji układu stosunków czesko-słowackich w Republice oraz idei polityki zagranicznej (przy czym dostrzegam racjonalne elementy w obu programach), nie należy jednak tak dalece polegać na uwadze oraz inteligencji każdego z czytających. Warto przy tym zwrócić uwagę na wyraźne niedocenianie problemu słowackiego przez Beneša, podczas gdy dostrzegał on chyba lepiej od Hodży słabość pozycji czechosłowackich wobec mocarstw zachodnich, a więc konieczność swartości — przynajmniej zewnętrznej — czeskich i słowackich emigrantów politycznych w obliczu niewątpliwej niechęci aliantów do uznania przedmonachijskich granic Republiki.

W związku z tym godne uwagi jest również odmienne podejście obu polityków do federacyjnych projektów środkowoeuropejskich. Jak się zdaje, koncepcje Hodży były dość bliskie projektom formułowanym przed 1938 r. przez Józefa Becka, tak niefortunnie realizowanym w obliczu Monachium. Nie to chyba jednak decydowało o odrzuceniu ich przez Beneša i szukaniu złudnego oparcia w ZSRR. Projekt wielkiej federacji państw środkowej Europy był utopijny w warunkach wojny, gdy niektóre z tych państw znalazły się w sojuszu z III Rzeszą, a na dodatek dzieliły je istotne sprzeczności interesów oraz aspiracje terytorialne. Projekty federacyjne pozostawały nierealne o ile nie uzyskały aprobaty mocarstw zachodnich, a wkrótce też ZSRR. W najlepszym razie była to muzyka przeszłości, wówczas raczej odległej. Natomiast kryły się za nimi doraźne, całkiem realne niebezpieczeństwa.

Autorzy zwracają wielokrotnie uwagę na wsparcie, w tym także pomoc finansową, które Hodža otrzymywał od polskich polityków. W 1940 r. pojawiały się „oznaki, że polski rząd na uchodźstwie będzie uzależniał uznanie czechosłowackich organów emigracyjnych od porozumienia czesko-słowackiego” (s. 123), a więc kwestia słowacka i działalność Hodży mogła być wykorzystywana do wywierania presji na rząd czechosłowacki. Otrzymywanie pieniędzy od polskich polityków (a przecież stosunki między obu rządami emigracyjnymi nie należały do wzorowych) stawiało na porządku dziennym pytanie, czy przypadkiem nie towarzyszą temu jakieś warunki. Byłoby interesujące, gdyby udało się spojrzeć na to zagadnienie na podstawie wewnętrznych źródeł polskich (np. wspomnień lub dzienników polskich dyplomatów).

Na zakończenie należy podkreślić dobrą formę literacką książki, dzięki czemu czyta się ją z zainteresowaniem, mimo niejednokrotnie skomplikowanych perypetii opisywanych przez autorów oraz analizy złożonych zagadnień polityki wewnętrznej i międzynarodowej. Autorzy zdolali niewątpliwie uzasadnić tezę, że Milan Hodža należał do grona najwybitniejszych polityków Republiki Czechosłowackiej. Byłbym jednak ostrożny przy porównywaniu go z Benešem, choćby tylko z tego względu, że w krytycznym okresie drugiej wojny światowej i emigracji możliwości jego działania były już ograniczone stanem zdrowia. Warto w związku z tym zwrócić uwagę na rozważania dotyczące tej kwestii (s. 83–85), które prowadzą do wniosku parafrazującego znaną, paradoksalną definicję mocarstwa: wybitnym politykiem jest ten działacz, którego powszechnie uważa się za wybitnego.

Jerzy Tomaszewski
Uniwersytet Warszawski
Instytut Historyczny